

Pirdengî di Romana Mîrname ya Jan Dost de¹

Polyphony in the Novel Mîrname by Jan Dost

Ümran ALTINKILIÇ*

Kurte

Teoriya pirdengiyê ya Mixail Mixailoviç Baxtîn (1895-1975) di teoriya romanê de cihekî giring digire. Pirdengî têkildarî serbixwetiya lehengan e di romanê de; di romaneke pirdeng de leheng ne objeya nivîskêr in, subjeyên gotara xwe ne û tevî nerîn û îdeolojiya xwe di romanê de cih digirin û bi vî awayî otorîteya nivîskarî lawaz dibe. Di vê xebatê de bi amraza vê çemkê hat vekolîn bê di romana Jan Dost *Mîrnameyê* de leheng çawa ligel cihana xwe û nerîna xwe ya li cihanê hatine nimandin û roman çendî vekirî ye.

Peyvên Sereke: Baxtîn, Jan Dost, roman, pirdengî, *Mîrname*.

Abstract

Mikhail Mikhailovich Bakhtin's (1895-1975) theory of polyphony occupies an important place in the theory of fiction. This paper deals with the concept of polyphony which does not treat the protagonists as the object of author's discourse, but evaluates them as the subject of their own free discourses, thus restricting the authority of the author. This concept as such is applied to Jan Dost's novel *Mîrname*. In the light of this concept, we analyse representation of the protagonists' own worlds and their points of view and the open-endedness of the novel.

Key Words: Bakhtin, Jan Dost, novel, polyphony, *Mîrname*.

¹ Ev meqale ji ber teza masterê ya nivîser hatiye derxistin. Bnr.: "ALTINKILIÇ, Ümran, (2015), Xwendineke Baxtînyen di Sê Romanên Kurdî de, Mêrdîn: Zanîngeha Mardin Artukluyê Enstîtuya Zimanên Zindî yên li Tirkîyeyê (Teza masterê ya neçapkirî)."

* Xwendekarê Doktorayê, Zanîngeha Dicleyê, Enstîtuya Zanîstên Civakî, Beşa Ziman û Çanda Kurdî. lawij@hotmail.com

DESTPÊK

Piştî ku di salên 1960î de wergerên yekem ên berhemên Baxtîn li inglîzî hatin kirin, Baxtîn wek edebiyatnasekî derket pêş. Xebatên Baxtîn di gelek biyavên cuda de belav dibin. Ne tenê di vekolînên edebî de, herwiha di warên wek felsefe, semiyotîk, xebatên çandî, antropolojî, xebatên femînîst û postkolonyal, Marksîzm, etîk, sînema, dîn, perwerdehî û psîkiyatriyê de ji ramanên Baxtîn sûd tê wergirtin. Çapkirina berhemên wî ne tenê li Ewropayê li Rûsyayê bi xwe jî ji ber şertên dijwar dereng ketiye an jî yên çap bûne jî heta salên 60î nebûne cihê pûtepêdanê.

Şertên dijwar, pest û pêkutiya Stalînzîmê ji hêla naverokê ve bi awayekî berevajî bandor li xebatên Baxtîn kirine. Mînak ew serdemeke zêde ciddî, xofdar û otorîter bû; li hember vê yekê Baxtîn kitêba derbarê Rabelais de nivîsî û tê de ken û tinazpêkirina jiyana karnavalê pîroz kir û ev jiyana han wek dijberê otorîterî û hiyerarşiyên pênase kir. Helbet li vir ji bo ku xwe ji xezeba serdemê biparêze berê xwe dida demeke buhurî; li ser karnavalên Serdema Navîn dixebitî. Dîsa serdem, serdemeke yekrengxwaz û yekdengxwaz bû; li hember vê yekê Baxtîn di 1929an de kitêba derbarê Dostoyevskî de nivîsî -ku guhertoya wê ya 1965an bingeha vê xebatê ye- û tê de pirdengî û pirriwangehî pîroz kir ku hema piştî nivîsîna wê hat sirgûnkirin. Di vê berhemê de diyar kir ku lehengên Dostoyevskî yên ji çîn û komên cuda yên civakê, bi îdeolojiya xwe û bi cihanbîniya xwe beşdarî romanê dibin, bêyî ku dengê kesî di ser kesî din re bê girtin, bêyî ku neheqî li kesî bê kirin. Di vê nêrîne de tu leheng ne objeya nivîskêr e, her yek bikerê gotara xwe ye. Baxtîn diyar dike ku dengê lehengê romana Dostoyevskî mîna yê nivîskarekî romaneke edetî tê avakirin. Yanî li vir her lehengek adeta bi qasî nivîskarekî romanên din ên edetî xwedî gotin e. Baxtîn vê pêşdetir dibe: “Dostoyevskî wek Prometheusê Goethe koleyên bêdeng naafirîne (Zeûs jî wisa dikir), berevajî vê yekê mirovên *azad* diafirîne ku dikarin *li kêleka* afirînerê xwe bisekinin, wek wî nefikirin û hetta li dij wî derkevin” (Bahtin, 2004: 48). Li vir li aliyekî bertekek li dijî serdema pestker a Stalînist heye û di bin re dawa demokrasiyê tê kirin. Li aliyê din jî berevajî gelek gengeşeyên kêmber ên wê demê li Ewropayê yên di warê kesên romanê de, di nav kategoriyan wek “karakter”, “tîp”, “karakterên yekalî”, “karakterên pîralî” hwd asê nebûye; nêrîneke nuh û gişgir aniye ku niv sedsal e li derdora wê û bi îlhama wê xebat tîn kirin.

Ev xebat jî li ser bingeha vê nêrîne hat amadekirin. Çavkaniya sereke bo vê xebatê, pirtûka Baxtîn *Dostoyevski Poetikasının Sorunları* [Pirsgirêkên Poetikaya Dostoyevskî] ye. Ev meqale ji du beşên sereke pêk tê. Di beşa yekem de pênase û şiroveya çemka pirdengiyê tê kirin, di beşa duyem de jî ev çemk li romana Jan Dost *Mirnameyê* tê tetbîqkirin.

1. Pirdengî¹

Baxtîn, terma pirdengiyê [polyphony] cara pêşî di pirtûka *Dostoyevski Poetikasının Sorunları* [Pirsgirêkên Poetikaya Dostoyevskî] de bi kar aniyê. Baxtîn ji vê termê sûd wergirtiye da ku taybetiya avabûna romanên Dostoyevskî rave bike. Pirdengî esasen termeke muzîkê ye ku tê wataya pêkvehebûna dengên serbest lê belê hevtêkildar (Vice, 1997:112).

Pirdengî bi giştî têkildarî kontrol û nifûzkirina nivîskar a li ser lehengan e. Clark û Holquist diyar dikin ku pirdengî “teoriyeke nû ye derbarê riwangeha nivîskêr de” ku Baxtîn ew bi pêş xistiye (vgz. Alapatt, 2002: 1). Di vê pozisyonê de nivîskar serbestiya hevkarîgeriyê dibexşîne lehengan. Li gor Lodge romana pirdeng, ew roman e ku tê de pozisyonên cuda yên îdeolojîk xwedî deng in û hem di hundirê lehengan de, hem jî di navbera lehengan de gengeşe û pevçûna wan çêdibe, bêyî ku ji hêla nivîskarekî otorîter bîn bicihkirin û darizandin (1990: 86). Dîsa hevterîbî vê beyanê, Petkova dibêje ku “romana pirdeng nosyona vegêrê gişzan [omniscient narrator] û karakterên pabendî armancên sereke yên exlaqî yên romanê hildiweşîne” (2005: 100).

1.1. Têkiliya nivîskar² û lehengan di romana pirdeng de

Baxtîn dibêje ku “karakterîstîka sereke ya romanên Dostoyevskî piraniya deng û şîûrên serbixwe û pevnekelijî, pirdengiyêke rasteqîn a dengên bi temamî rewa ye” (2004: 48). Yanî tişta ku di berhemên Dostoyevskî de tê pêşkêşkirin ne tenê cîhana şîûra nivîskêr e ku tê de gelek karakter û gelek qeder hebin; lê belê “piraniyeke şîûrên xwedî mafên yeksan û xwedî cîhanên xwe yên xweser” (Bahtin, 2004: 48) di nav tevahiya bûyerê de tîn cem hev, lê di nav hev de nahelin. Li vir êdî bi awayekî klasîk em nikarin lehengan wek objeya gotara [discourse/söylem] nivîskar bibînin; ji ber

1 Derbarê çemkên pirdengî û diyalojî de tevheviyek heye. Hin vekoler û nivîskar van her du çemkan bi heman watayê bi kar tînin. Bo nimûne Lodge dibêje ku “pirdengî û diyalojî di rastiyê de heman tişt in.” (1990: 86). Dîsa li gor ku Alapatt vediguhêze, Clark û Holquist jî wan li şûna hev bi kar tînin û Alapatt bi xwe jî wisa dipejirîne (2002: 3). Alapatt beyana Baxtîn ku dibêje “romana pirdeng, sertapê diyalojîk e” (Bahtin, 2004: 92) jî wek palpişt werdigire ji angaştaya xwe re. Helbet kesên ku vê yekê napejirînin jî hene, mînak Peuranen dibêje: “Pirdengî amajeyê bi sekna nivîskar dike di deqeke edebî de. Rastiya ku Tolstoy monolojîst e û Dostoyevski pirdeng e, nayê wê watayê ku *Şer û Aştî* kêmîr diyalojîk e ji *Sûc û Cezayê*.” (1998: 31). Ev raman girîng e ji ber ku angaştaya monolojîkbûna Tolstoy aîdî Baxtîn bi xwe ye û Baxtîn bi xwe di xebatîna xwe yên din de behsa diyalojîkbûna metnîna Tolstoy dike. Divê mirov balê bidîyê ku monolojîzm di watayê di watayê de, ne ya diyalojîyê. Di vê babetê de Vice jî di heman fikrê de ye, li gor wê nabe ku pirdengî bê reduktekirin bo diyalojîzmê, lê belê pirdengî diyalojîyê mimkun dike; dengên serbixwe yên ku pirdengiyê pêk tînin diyalojîk in, bi awayekî diyalojîk karîgeriyê li hev dikin û zimanê wan diyalojîk e (1997: 112). Li vir meyla me wê li ser angaştaya xeta duyem be, ji ber ku analizên Baxtîn bi xwe me digihînin vê encamê. Bo nimûne dema ku analîza monologên lehengên Dostoyevskî dike, wan wek “monologên diyalojîk” diwêsfîne. Li vir pirdengî di çarçoveya têkiliya leheng-leheng û leheng-nivîskar (vegêr) de amajeyê bi avahiya mezin dike, lê belê diyalojî amajeyê bi taybetiya parçeyên biçûk yên wê avahiyê dike. Ji aliyekî din diyalojî bi awayekî cuda pirdengiyê vedigire nav xwe jî. Gava ku dengên cuda û xweser anku ev piraniya dengên bi hev re dikevin danûstendîna diyalojî pêk tî. Bi dirêjî teoriyên xwe, Baxtîn diyalojîyê bi watayên cuda bi kar tîne. Li vir weku hat dîtin, bi watayêkî jî hêla pirdengiyê tê vegirtin û bi watayêke din ew pirdengiyê vedigire; lê her du ne heman tişt in.

2 Li gor qaîdeyên vegêrannasiya [narratology/anlatıbilim] modern, divê li vir jî dêvla “nivîskar” terma “vegêr” [narrator/anlatıcı] bê bikaranîn; lê belê tevî ku Baxtîn jî ji bo hin vegêrên taybet, terma vegêrê bi kar tîne dîsa jî di terma nivîskar de îsrar dike. Divê bê diyarkirin ku ev bikaranîna Baxtîn, yeke taybet e; ne nivîskar e wek şexsekî dîrokî, lê belê hêmaya wî ya di nav berhemê de ye. Lewma Baxtîn behsa cudahiya “nivîskarê reel” û “hêmaya nivîskar a afirandî” dike (Bakhtin, 1999: 116). Ev bikaranîna Baxtîn herwiha dişibe bikaranîna Booth ku nivîskarê fiilî û yê berhem afirandî, wek “nivîskarê reel” û “nivîskarê zimnî” jî hev cuda dike (2012: 77-97).

ku leheng bi dengên xwe yên xweser, bikerên gotarên xwe yên xweser in. Baxtîn di romana pirdeng de serbixwetiyeke mezin etfî lehengan dike:

Di romaneke klasik de çawa ku dengê nivîskarekî tê avakirin, di berhemên Dostoyevskî de lehengek derdikeve holê ku dengê wî wek ê wî nivîskarî tê avakirin. Gotinên lehengekî yên derbarê wî û cîhana wî de bi qasî gotina nivîskar xwedî giranî ye. ... Dengê leheng xwedî azadiyeke awarte ye; ligel dengê nivîskêr olan dide û bi awayekî taybet hem bi dengê nivîskêr re hem jî bi dengên lehengên din ên xwedî heman mafî re dibe yek. (Bahtin, 2004:49)

Di romana pirdeng de gelek şîûr karîgeriyê li hev dikin ku tu ji van şîûran ji bo yeke din nabe obje. Ji bo hevkarîgeriya şîûran Baxtîn dibêje ku “li cem Dostoyevskî şîûrek tu carî bi xwe tenê ve danakeve, her tim bi şîûreke din re di nav têkiliyên sift de ye” (r. 81). Baxtîn ji bo vê yekê yek ji gotinên xwe yên balkêş bi kar tîne û dibêje ku li cem karakterekî her tim “awirdanek” [sideward glance/yan bakış] heye li kesekî din (r. 81). Ev awirdana behskirî têkiliya dînamîk û diyalojîk a romana pirdeng dupat dike. Awira leheng di nav sînôrên romanê de, ne tenê hesabê lehengên din, hesabê temamê cîhanê jî dike. Li vir tişt a giring ne ew e bê leheng kî ye; ew e bê leheng xwe çawa dibîne. Pênase, teswîr û riwangehên ku di romaneke monolojîk de aîdî nivîskar in, li vir êdî vediguherin keresteya xwe-şîûra leheng, gotina dawî ji leheng re dimîne. Li vir giringiya cîhana objektîf a ku nakeve ber riwangeha lehengan namîne. Di romaneke monolojîk de cîhanên lehengan di nav xwe de girtî ne û ji bo cîhanên lehengên din kerr in. Lê di romana pirdeng de tiştên di romanê de diqewimin, bi piranî di nav çarçoveya şîûra lehengan de pêk tên. Şîûrên lehengan ji hev ne veqetandî ne û di nav danûstendinê de ne.

1.2. Gotar di romana pirdeng de

Di romana pirdeng de nivîskar, lehengan wek objeyan ava nake; lê belê gotara wan a derbarê wan û cîhanê de ava dike. Baxtîn sê cureyên gotara romanî [novelistic discourse] tesbît dike. Cureyê yekem ê gotara romanî, gotara nivîskar a yekser, bênavbeynkar û obje-arasteyî ye (Bahtin, 2004: 258). Ev gotara han rasterast berê xwe dide mijar an objeya dabaşê ku di gotara romanî de beramberî axaftina rasterast a nivîskarê reel an nivîskarê zimmî tê. Binavkirin, agahîdayîn, derbirîn û nimandina obje-arasteyî dikevin nav çarçoveya vê gotarê.

Cureyê duyem ê gotara romanî, gotara nimandî, objekirî ye. Awayê herî tîpîk û herî berbelav ê vê gotarê, “axaftina yekser a karakteran” e (r. 258). Jixwe bi wataya asan diyalogên navbera lehengan yanî diyalogên kompozisyonel anku dramatik dikevin çarçoveya vê gotarê, ji bilî vê yekê di “axaftina veguhastî” [reported speech/dolaylı anlatım] ya aîdî “şêwaza neyekser a serbest” [free indirect style/serbest dolaylı biçem] de hêmanên ne aîdî vegêr, lê aîdî karakter jî dîsa dikevin çarçoveya vê gotarê. Di cureyê yekem de gotara nivîskêr rasterast berê xwe dide wataya pêşandeyî [referentiel/göndergesel] lê belê cureyê duyem ê gotarê, yanî gotara leheng vebestî ya nivîskêr e, yanî objeya têgihîştina nivîskêr e. Tevî ku dibe ku di romaneke pirdeng de jî heta dereceyên cuda hebin, di romaneke monolojîk de gotarên zal ev her du cureyên ewil in, bi taybetî jî cureyê yekem. Hem cureyê yekem û hem jî cureyê

duyem ê gotarê xwedî yek dengî ne. Ev gotarên yek-deng in; “yek şîûr û yek mebestê dinimînin” (Morris, 1994: 102).

Cureyê sêyem ê gotara romanî, gotara du-deng [double-voiced/çift-sesli] e (Bahtin, 2004: 256). Weku me got her du cureyên ewil ên gotarê yek şîûrekê an mebestekê dinimînin, lê belê berevajî van her duyan nivîskar dikare gotara kesine din wergire û mebest û şîûra xwe nifûzî wê bike bêyî ku mebest û şîûra axêverê resen ji nav bibe, dema ku ev yek diqewime du-dengî pêk tê; di peyvekê de du şîûr pêkve dinimin. Hemû axaftinên ku bi tenê berê xwe nadin mijar û objeya dabaşê lê herwiha berê xwe didin axêverekî din, ji hêla gotara du-deng tînen vegirtin. Hem dengê axêverê resen tê bihîstin û hem jî dengê axêverê duyem, yanî axêverê ku bi armançekê peyva yekî din werdigire. Berevajî gotara yek-deng, di gotara du-deng de tebeqeyên watayê an dengên cuda bi temamî pev nakelîjin, anku di nav dengekî otorîter de nayên hilandin. Ji ber vê yekê gotara du-deng diyalojîk e.

Bi awayekî giştî ev gotara du-deng, wek gotara pasîv û gotara aktîf dibe du beş. Di gotara pasîv de gotara kesê din di nav lepên nivîskêr de pasîv e û nivîskar vê gotara bêkarvedan dixwe xizmeta armançên xwe. Şêwazîkirin [stylization/üsluplaştırma], *skaz* û parodî her sê fenomenên sereke ne di vê çarçoveyê de. “Evên han Baxtîn eleqedar dikin ji ber ku hem arasteyî objeyekê û hem jî arasteyî cihaneke din, gotareke biyanî dibin” (Brandist, 2011: 154). Li gor armançên vê meqaleyê em ê li vir li ser van fenomenan nesekin. Di van fenomenan de gotara kesê din, gotareke pasîv e û di vê gotarê de nivîskar ji bo derbirina hin mebestên xwe gotinên kesên din bi kar tîne.

Her çî gotara aktîf e “di wê de gotara kesê din li derî sînoren axaftina nivîskêr dimîne; lê belê axaftina nivîskêr hesabê wê dike û amajeyê pê dike” (r. 268). Li vir gotara kesekî din bi mebesteke cuda ji nû ve nayê hilberandin, lê belê li derve bimîne jî nifûzî ya nivîskêr dike, karîgeriyê lê dike û wê diyar dike. Di vê kategoriyê de her du fenomenên sereke “polemîka nepen” û “diyaloqa nepen” in. Di polemîka nepen de gotara nivîskar berê xwe dide objeya xwe, lê belê her beyan bi awayê ku bi beyana kesê din a derbarê heman objeyê de têkeve polemîkê tê sazîkirin. Ev objeya han ji bo her du gotaran dibe meydana mîlîtaneyê û ev dijminatîya bo gotara kesê din bi qasî objeya nîqaşê karîger e di diyarkirina gotara nivîskêr de. Esasen diyaloqa nepen jî nêzî polemîka nepen e. Baxtîn ji bo ravekirina diyaloqa nepen dibêje ku “diyaloqeke di navbera du kesan de bînin ber çavê xwe. Heger beyanên axêverê duyem ji diyalogê bînen derxistin jî bila wata neyê guhertin” (r. 271). Li vir herçend kesê ku dipeyive yek tenê be jî her gotina dirkandî, bersiv û bertekê dide axêverekî nexuya. Dema ku vê yekê dike bersivên muhtemel ên ku axêverek dikare bide û bertekên wî, li ber çavan digire û dixwaze wan pûç bike.

Baxtîn li gor van fenomenan analîza axaftinên hin lehengên Dostoyevskî dike. Li gor wî Dostoyevskî bi awayekî taybet wan li lehengan belav dike û ji van gotarên du-deng tevan sûde werdigire. Di analîzên wî de hin xalên hevpar derdikevin holê. Em dikarin bi kurtasî van xalan veguhêzin. Di gotara lehengan de “awirdanek” heye. Bi vê gotinê tiştên ku tê amajekirin ew e ku şîûra leheng her tim hesabê kesekî din dike, bo nimûne dibe ku ji bersivên wî vedikişê an ditirse. Leheng gelek caran “para revê” ji

xwe re dihêle; yanî dijminatîya kesekî din dike, lê belê li benda pesendkirina wî ye jî; lê li ber ihtîmala pêknehatina vê pesendkirinê ji xwe re rêya revê dihêle. Bo nimûne bila axêverek wisa bibêje: “Kî ji dêvla we bûya wê wek min kiribûya! Jixwe ev tişt ku min kiriye jî ne qebheteke wisa mezin e!” Li vir di hevoka ewil de banga efûkirin/ pesendkirinekê heye, lê li ber ihtîmala ku ev pêk neyê rêya revê vekirî tê hiştin: “Jixwe ev tişt ku min kiriye jî, ne qebheteke wisa mezin e!”

2. Pirdengî di *Mîrnameyê* de

Mîrnameya Jan Dost li ser beşeke jiyana Ehmedê Xanî û kesên serdema wî hûr dibe. Esasen li vir ji jiyana wî beşeke tekûz nayê vegêran, bûyerên giring ên romanê di rojên wî yên dawî de derbas dibin; lê belê her karakterek serpêhatîya xwe ya ligel Xanî vedigêre û bi vî awayî xwîner hem dibe şahidê jiyana wî hem jî ya karakterên din. Di beşa yekem a romanê de definandina Xanî û şîna ji bo wî tê şayesandin. Fonksiyona vê beşê girîzga û danasandina lehengên romanê ye; ji ber ku kesên di definandina wî de amade, dûre yek bi yek bi vegêranên xwe dibin beşdarên romanê anku her yek ji wan, çîrokê ji aliyê xwe de vedigêre. Her beşek ji riwangeha vegêrekî bi vegêrana ez-vegêr anku vegêrê kesê yekem tê vegêran. Di heman sehneyê de tişteki ku ji bo lehengekî negiring û ji hêla wî ve nayê vegêran, dibe ku ji bo lehengekî din giring be û di vegêrana wî de cih bigire. Ev pirvegêrî derfeta pirdengiyê derdixe holê. Ji ber ku ji bilî beşa yekem vegêrê gişzan anku vegeêrê kesê sêyem tune, xwîner mecbûr e ku xwe bispêre beyanên lehengên romanê. Ev yek li gor romana pirdeng e, ji ber ku vegêrê gişzan ê ku hem cîhana derve hem jî derûna lehengan dişayesîne, ne guncaw e bo romana pirdeng. Ev pirvegêrî hin mercên ji bo romana pirdeng guncaw pêk anîne.

Di romaneke nerîtî de bi piranî serlehengek heye û roman di ser wî re dimeşe. Di ber vî lehengî re, lehengên din bi qitûti û bi tîkiliyên xwe yên ligel serleheng hene, herweku ji bo çîroka sereke bi tenê obje bin. Lê belê di romana pirdeng de leheng “di mercên yeksan de” (Bahtin, 2004: 148) beşdarî diyaloga mezin a romanê dibin. Pirdengî ligel ku li aliyekî kontrola nivîskêr a li ser lehengan sist dike, li aliyekî din jî navendê ji ser yek serlehengekî dişemitîne û dihêle ku lehengên din jî bi cihanên xwe yên cuda di nav romanê de cih bigirin. Tevî ku di *Mîrnameyê* de figurê giring Xanî ye jî, tu beşek tune ku ew bi xwe vegêrê wê be. Ji bilî beşa yekem û beşa bi navê “Mîrname” ku beşa dawî ye û nameya Xanî ya bo mîr e, ji bîst û yek beşan her di yekê de karakterek diaxive.

Beşa hinek lehengan ji ya hinekî din dirêjtir û hûrgilîtir be jî, ev karakter bi piranî bi qasî hev xwedî gotin in. Riwangeha wan a sînorkirî nahêle dengê tenê zal bibe. Zêdebarîya zanînê li cem tu lehengan peyda nabe bi vî rengî. Her karakterek bi taybetî bi tîkiliya xwe ya bi Xanî re û bi giştî bi çîroka xwe beşdarî romanê dibe. Bo nimûne Emerê Xiznedar mamosteyê Qur’anê yê Xanî ye, em vê yekê ji beşa wî, ji devê wî hîn dibin; lê belê bi vê yekê tenê namîne di romanê de. Emerê Xiznedar herwiha behs dike ku zemanekî xiznedarê mîrê Bedlîsê Evdal Xan bûye, dema ku Melik Ehmed Bedlîs feteħ kiriye çavên wî sîx kirine lewma kor bûye. Herwiha behsa serpêhatîya xwe ya dengbêjiyê jî dike û derbarê rewşa siyasî ya wê demê ya coxrafiya Kurdistanê de agahîyan dide. Ev çîrokên curbicur ên lehengan pir-astiyekê dibexşîne romanê ku li gor Baxtîn, pir-astî taybetiyeke romana pirdeng e ku yekparetiya monolojîk a

hînbûyî red dike (r. 66). Ji vê hêlê de di *Mîrnameyê* de dewlemendiyek xuya dibe. Lê belê ev amûrên kompozisyonê bi tena serê xwe ne bes in ku monolojîzma cîhaneke hunerî hilweşînin.

2.1. Serbixwetiya lehengan di *Mîrnameyê* de

Baxtîn diyar dike ku di romaneke pirdeng de tişta ku tê hilgirtin cîhanên lehengan û şîûrên wan in (Bahtin, 2004: 61). Herweku me gotibû ev cîhan û şîûr bi awayekî xwedî heman mafî beşdarî romanê dibin. Di romaneke pirdeng de tişta ku nivîskar ava dike, gotara lehengan e; bi rêya vê gotarê xwîner dibe şahidê cîhana wan. Di *Mîrnameyê* de bi taybetî di teswîrên rewşê de em dibînin ku leheng li gor aîdiyeta xwe û cîhana xwe diaxivin. Bo nimûne Teymûrê Fasiq wek meyxurekî, gava ku diaxive gelek caran mînak û şibandînen wî derbarê meyê de ne. Wek mînak, Teymûr wê gava ku Xanî wî keremî nik xwe dike da ku rûnê, wisa teswîr dike: “Ez li rex wî rûniştim û min meya awirên xwe bi ser pelên wî yên weke giyanê wî spî de herikand” (Dost, 2008: 22). Dîsa ji bo wê gava ku Xanî behsa mirinê dike û bêdeng dimîne, Teymûr dibêje: “Bi qasî taseke ferfûrî tijî mey bibe bêdeng ma” (r. 23).

Ji ber ku Emer kor e, nikare bibîne, sehekên wî yên têgihîştina cîhanê dibin bihîstin û bêhnkirin û bi taybetî jî bêhnkirin derpêş dibe. Gava ku Teymûr di dema veşartina Xanî de dide zanîn ku hibr dibare, Emer kefa destê xwe dide ber baranê û wê bêhn dike da ku fam bike bê rast e an na: “Rastî jî bîna hibrê ji wan dihat” (r. 29). Bo nimûne, dema ku ji Diyadîne vedigere Bazîdê yekem kesê ku dibîne, bi dengê xwe bi wî xuya dibe, Emer wê gava ku Sofî Mehdî bang li wî dike, wisa teswîr dike: “Dengekî nerm û henûn di nav hîrehîra hespekî ku dihate nalkirin re kete guhê min” (r. 38). Dîsa gava ku Emer *Mem û Zîna* nû nesixkirî didiyê, pêşiyê bêhn dike û dûre dibêje “Bîna du dilên şewitî jê tê!” (r. 40). Herwiha dema ku digihîje hucreya Xanî ji bêhnê fam dike ku Teymûr li wir e û ji “awayê axaftina” wî têdigihêje ku rewşa wî ne baş e. Gava ku biryara vegera li Bedlîsê jî dide, dibêje: “Divê li Bedlîsê vegerim û careke din hewa ku ji hêla çiyayê Nemrûdê tê, bîn bikim” (r. 41). Gava ku li ser goristanê barana reş dibare, Hecî Zuhdiyê bazirgan li gor feraseta bazirganekî pêşî li ber lewitandina cilên xwe yên giranbuha dikeve: “Min ew cilên xwe ji Tebrîzê bi pênc tûmenan kirrîbûn. Hema qutik tenê bi sê tûmenan bû” (r. 51). Dîsa ji ber ku Xanî guh nade mal û milk wî wek “bêhiş û rûtekî” (r. 54) dihesibîne û berevajî vê yekê ji ber ku Ellahquliyê Makuyî dewlemend û jixwere ye, wî wek “gewherek”î dihesibîne. Baweriya wî ya derbarê jiyane de li ser pereyan ava bûye, li gor wî “ku perê yekî nebin ew ne hêja ye tişteki. Bila ilmê dinyayê hemî di sînga wî de be jî” (r. 55). Dîsa Mîrza Sebrî berdevkê mîr e, axaftin û baweriya wî li gor vê aîdiyetê ye. Di tona dengê wî de şelafî û pesinandin heye. Bo nimûne derbarê mîr de dibêje: “Mîrên me yên destbela û dilvekirî û bi rehm, kesî ji xêr û kerema xwe mehrûm nakin. Lê kesên bê nan û xwê û nemekheram jî hene ku bi tu wechî ne layiqê comerdî û sexaweta mîran in” (r. 81). Li vir tê dîtî ku gotara lehengan li gor pozisyonê wan a civakî û takekesî hatiye avakirin.

Gengaz e ku di vê yekê de mînak bèn zêdekirin, lê belê ji bo armanca xebatê hinde bes in. Herweku me di beşa teorîk de gotibû di romana pirdeng de leheng ji gotinên wan tên avakirin, ne ji gotinên biyaniyî wan. *Mîrname* bi curbicuriya

gotinên li gor karakteran, pirdengiyekê bi dest dixê. Lê belê di vî warî de hin lawazî jî bi ber çavan dikevin. Berî her tiştî hemû leheng bi zimanekî helbestî diaxivin û bi belaxetê nepixandî xîtab dikin. Ev yek pirdengiyê qels dike, ji ber ku rengekî homojen û dengêkî nêzî hev dide lehengan. Ji bilî vê yekê di gotara lehengan de jî hin lawazî diseridin. Bo nimûne gava ku Xanî pirsê wataya mirinê û jiyanê ji Teymûr dike. Teymûr mirinê wek “şiyariyeke mezin” û jiyanê jî “wek serxweşiyêke dirêj” (r. 23) pênasê dike. Ev hizra han, ji Teymûr bêtir li mitesewifekî dike; yanî ji wî bêtir li Xanî dike. Li vir nivîskar hewl daye di navbera mitesewifî û meyxuriyê de hevterîbiyekê xêz bike, lê belê gotara meyxur derizandiye. Heger em li Şengê binerin- ku bavê wê, wê nade Xanî û ji bo pereyan dide bazirganekî dewlemend- gava ku dana xwe wek “firotinê” bi nav dike mirov pê dihise ku ji derveyî cîhana wê mudaxeleyek heye. Ji ber ku maqûl naxuye ku kesê wê serdemê, vî tiştî wek firotinê rave bike.

Di vî warî de belkî zirara herî mezin wek lehengekî romanê gihîştibe Xanî; çiku kurdperweriya wî zêde hatiye cextkirin. Bo nimûne helbestkar Buharî, berê bi tirkî dinivîsî, lê bi pêşniyazê û handana Xanî dev ji tirkî berdide û berê xwe dide kurdî. Xanî jê re dibêje: “Ji kurmanciya xwe bawer be û bi dayika xwe re wefadar be!” (r. 63). Dîsa Xanî hewl dide ku Recebê Terzî ji biryara çûna Stenbolê vegêrine. Gava ku dibîne ku nikare wî qanih bike, jê re dibêje: “De tu zanî. Lê çî hate serê te xwe wînda neke. Vê deştê û wî çiyayî bîne ber çavê xwe. Zanibe tu kurê vê axê yî” (r. 98). Heta Receb, piştî ku di artêşê de jî peywirê werdigire û ya soxî vedigere, tê Bazîdê, dibêje: “Xanî ez pê hisandim ku madam şer e, divê li dij Romê be ne ji bo wan be” (r. 111). Herwiha di têkiliya Xanî û Xalidê Çolaq de jî ev aliyê wî yê neteweperwer derdibe. Xalidê Çolaq, di refên Osmaniyan de li dij Eceman şer kiriye û di wî şerî de ligel hevaleyê xwe yê diyarberkirî du kurdên Merîwanê kuştine û destê wî jî hingê jê bûye. Gava ku Xanî vê yekê dibihîze dibêje: “Wey li me û qedera me ya reş be. Çî hatiye serê me kurmancan û em pê nizanin. Ew şah û sultan in, em jî serbaz û nefer in” (r. 123). Hetta Xalid dibêje “piştî wê her ez didîtim digot: Apê Xalid dilê te nemîne tu bûyî birakuj” (r. 123). Ji bilî van jî gelek caran Xanî gilî û gazinan ji mîr dike ku ne di bin banê Romê de, lê ligel mîrekên din ên kurdan yekîtiyê pêk bîne û li dij mîr û sultan dipeyive. Jixwe ji ber van gotinên wî mîr dixwaze wî bide jehrkirin. Li vir mesele ne ew e ku nerîneke modern serdest e, tiştê pîrsgirêk ew e ku li vir otorîteya nihaî ya nivîskar serdest xuya dike. Wisa xuya dike ku nivîskar nekariye mesafeya di navbera xwe û lehengê xwe de biparêze. Ji bo ku giringiya vê mesafeyê dupat bike, Baxtîn dinivîse “navika ku leheng bi afirînerê wî ve girê dide, neyê birrîn û avêtin, hingê tiştê di destê me de, wê ne berhemeke hunerî be, bi tenê belgeyêke şexsî be” (Bahtin, 2004: 103).

Karakterê romana pirdeng bîyî mudaxeleya şiroveyên vegêr, ew bi xwe dikare derbarê xwe de dipeyive. Lewma ji dêvla ku xwîner guh bide ravekirina vegêr, mecbûr e xwe bîspêre gotinên karakteran ên derbarê wan de. Lê belê herwiha karakter derbarê cîhanê û karakterên din de jî dipeyive. Ji ber vê yekê xwîner dikarin wêneyê karakterekî ji gotinên wî û gotinên karakterên din ên derbarê wî de di xeyala xwe de xêz bikin. Karakterê ku bi taybetî dikeve vê çarçoveyê Xanî ye; ji ber ku tu beşeke ku bi taybetî bo wî hatibe veqetandin tunebe jî ji gotinên karakterên din û ji diyalogên wan ligel wî, Xanî tê şayesandin. Xwîner, karaktera Xanî ji ramanên cuda yên lehengan ên

derbarê wî de fam dike, hin ji van ramanan dijî hev in û hin jî hevterîbî hev in. Bo nimûne Mîrza Sebrîyê berdevkê mîr ji bo Xanî dibêje:

Ew yekî terkedinya bû û dixwest her kes mîna wî be. Bela xwe di mîrên me dida. Di kitêba xwe de dev avêtiye mîran û mîrîtiyê. Her dibêje ku mîr nezan in, kesên li dora wan pîs û ewan in. Heta gotiye ku hakim weke agir û jehrê ne! Yanî ku li kû keys bi destê wî ketiye wî zimandirejî derheqê mîran de kiriye. ... Xaniyê nemekheram, gelekî zana bû. Ew ne ku cahil bû tane li mîr û ecem û romê dabûn. Na, lê ew hişmendekî têra xwe hebû û di ser xwe re bû. Jixwe xeternakiya wî ji wir dihat û lazim bû ku êdî dengê wî bihata birrîn. (Dost, 2012: 85-6)

Lê belê Recebê Terzî ji bo Xanî dibêje: “Ew zatekî mezin bû. Xwedê dikare ji bo wî her tiştî bike, kerametana bide wî, ma ew kêmi Mewlana ye qey! Helbet kesê ku qedrê wî li ba xelqê mezin be, dê xwedê jî qedirşunasê wî be” (r. 111). Dîsa ji ber ku Şemsoyê qewal êzdî ye, Şêx Seyfeddînê Cubbeşîn nahêle ew biçê ser tirba Xanî û jê re dibêje ku ne caiz e ew were ser tirbê. Ji ber vê yekê Şemso ji bo Xanî dibêje: “Lê tucarî Xanî gotineke ne di rê de derheqê me û dinê me de nekir” (r. 188). Heta Mele Salihê Cizîrî ji bo Xanî dibêje: “Bi xêra wî gîr û kîna min a li dijî êzdiyan kêmi bû û paşê bi carekê de nema û ez û êzdiyên Şengalê jî bûn kirîv û destbirakên hev” (r. 144). Em dikarin van mînakên zêde bikin. Xanî, ji bo lehengên din dibe meydana raman û dîtînen dijber û bi vî awayî pirdengiyek derdikeve holê. Gava ku lehengek ji ber xweşbîniya Xanî pesnê wî dide, yekî din wî bi kufrê sûcdar dike; gava ku lehengek ji ber ku Xanî guh nade mal û milk wî bi qîmet dibîne, yekî din ji ber bêperetiya wî, wî bi tiştêkî nahesibîne. Lewma dîtîna û pêgehên curbicur di şexsê Xanî de bi dengê xwe beşdarî romanê dibin.

Baxtîn ji bo romanên pirdeng ên Dostoyevskî diyar dike ku karakterên wî û cihanên wan di nav xwe de ne girtî ne, bi gelek awayan tevhev dibin; hevdu nas dikin, heqîqetên hevdu berawird dikin û bi hev re dikevin nîqaş û diyalogan (Bahtin, 2004: 127). Bi rastî di *Mîrnameyê* de ji vê hêlê de dewlemendiyek xuya dibe. Her lehengek di beşa xwe de miheqeq bi lehengekî an lehengine din re dikeve nîqaşan, xwe û wan dide ber hev û wan didarizîne. Bo nimûne Selaheddînê sehraf ji kesadiya bazara kitêban gili û gazinan dike û xweziya xwe bi halê Selîmê nalbend tîne: “Xwezi ez jî hema nalbendekî mîna Selîm bûma û şev û roj serê min li ber qûna mehîn û hesp û hêstiran bûya” (Dost, 2012: 163). Têvî ku ji hêla pereyan dilê xwe dibijîne halê wî li hêla din jî wî di bin xwe re dibîne. Li aliyê din jî Selîmê nalbend dilxweşiya xwe ya ji karê xwe diyar dike û tinazê xwe bi Selaheddînê sehraf dike: “Sed car elhemdulillah ku rizqê min ketiye simên heywanan. Ne mîna rebenê Selaheddîn ku bi roj pê de tu karî nake ji bilî kişkirina mêşên ku ji ba min diçin dikana wî. Welleh kenê min tê ku wisa difikirim” (r. 174).

Wekî din di navbera Şêx Seyfeddînê cubbeşîn û hekîmê fille Zuhrab de qayîşkêşiyek heye. Şêx Seyfeddîn ji bo şifa û derdan ji xelkê re kaxez û nivîştan çêdike, Zuhrab jî bi giha û nebatan hekîmiyê dike. Şêx Seyfeddîn dijminiya Zuhrab dike û li gor wî “ne cayiz e mirovên misilman li ser destê gawiran werin tedawîkirin” (r. 138).

Heta gava ku Xanî ji dêvla ava wî ya li ser xwendî, tedawiya Zuhrah tercih dike, Şêx Seyfeddîn hêrs dibe û dibêje “hûn çawa giyayên çolê li şûna ayetên xwedê teala dikin dewa û derman!” (r. 139). Li aliyê din jî li gor Zuhrah, “nezaniya xelqê sermiyanê wî yê herî mezin e” û Şêx Seyfeddîn “sêhrbaz û salûsek” e (r. 139). Şêx Seyfeddîn herwiha diji Xanî ye jî û wek şêxekî li gor wî “ew bi xwe şair bû ne şêx. Şair jî hema bibêje hevalên din û malxûliyan e” (r. 133).

Wek şa'irekî Buharî, hesûdiya xwe ya ji Xanî venaşere û bi mirina wî kêfxweş dibe (r. 61). Dîsa em ji devê dengbêj Dostoyê Ormewî hîn dibin bê çawa bavê wî di dengbêjiyê de zora Emer biriye (r. 218). Li cem her lehengî derbarê lehengên din de hukm û raman peyda dibin. Tu leheng nikare xwe ji karîgeriya lehengên din biparêze û bivênevê di hişê xwe de bi wan re dikeve nîqaşan. Bi vî awayî leheng bi dengê xwe beşdarî vegêranê dibin. Di vê kontekstê de xwîner dibin şahidê pevçûn û mîlmilaneya wê serdemê jî, dengê serdemê jî tê bihîstin ku ev yek ji bo pirdengiyê gelekî giring e. Zîra Baxtîn difikire ku ji ber ku Dostoyevskî xwediyê wê behremendiyê bû ku tevheviya serdemê, nakokî û pirdengiya wê bibîne, karîbû romana pirdeng pêk bianiya (Bahtin, 2004: 80).

Di romana pirdeng de yek ji hêmanên giring jî piraniya riwangehan e. Pirvegêrî dihêle xwîner heman bûyerê bi awayekî cuda bibîne, ji ber ku her lehengek ji hêla xwe de bûyerê vedigêre. Lewma ji serî de piraniyêke riwangehan mewzûbehs e. Pirvegêrî derfeta riwangehên dijber dabîn dike. Gava ku derbarê heman bûyerê de her lehengek ji hêla xwe de tiştekî diyar dike û bi lehenginî din re dikeve nakokiyê, di *Mîrnameyê* de piraniya riwangehan pêk tê. Ev yek ji bo pirdengiyê giring e ji ber ku her dengê, dengekî din pûç dike û jî dêvla ku yek dengê, baweriyek, rastiyeke hebe, xumamiyek çêdibe. Di *Mîrnameyê* de di vî warî de du xalên aşkere bi ber çavan dikevin. Yek ji van bûyeran ev e: Gava ku li goristanê Xanî didefinînin, baran dibare û Teymûr diqîre û dide zanîn ku hibr dibare. A din jî ew bawerî ye ku şeva mirina Xanî, li her maleke Bazîdê sê çaran çira vemirîne. Ev her du bûyer karakterên romanê dikin sê beş; kesin jê bawer dikin, kesin jê bawer nakin û kesin jî di vî barî de tu şiroveyê nakin. Teymûr li ser goristanê dibêje: “Wey bavo ev çi ye! Hibr dibare hibr (Dost, 2012: 20)!” Emer jî destê xwe dide ber baranê, çipikên wê bêhn dike û dibêje: “Rastî jî bêhna hibrê ji wan dihat” (r. 29). Hecî Zuhdiyê Bazirgan qet behsa hibrê nake, diyar dike ku baraneke reş dibariya, dibêje ku “çipikên reş weke ku tev li teniya binê sêlê bûbin cilên min î nû lewitandin” (r. 51). Buhariyê şair ê ku Xanî wek reqîbekî didît, dibêje ku “wê rojê rojeke sar bû û her kesî agir dadabû û dûyekî reş bi ser her malê ketibû. Min wisa texmîn kir ku dûyê reş hilkişiyaye ezmanan û ewr hemî lewitandine” (r. 62). Derbarê vemirîna çirayan de jî hin leheng bawer dikin ku ji ber kerametên Xanî çira vemirîne, hin jî bawer dikin ku ji ber bê vemirîne. Ev yek nîşan dide ku her lehengek bikerê vegêrana xwe ya subjektîf e û nerîneke tenê tuneye ku her tiştî rave bike, lewma jî rengêkî pirdeng dide der.

Yek ji taybetmendiyên giring ên romana pirdeng jî “vekirîbûn” e. Vekirîbûn tê wataya raman û şîûrên netemambûyî, neqediyayî anku nemezixandî; ji aliyekî de jî tê wataya berdeuwambûna romanê di hişê xwîneran de. Lewma Baxtîn diyar dike ku nivîskar diyaloga mezin a romanê vekirî dihêle û tu xala dawîker danîne romanê

(Bahtin, 2004: 236). Yek ji rêyên afirandina vê yekê gengeşe û milmilaneyê hizrî ya lehengan a bi mafê yeksan be, ya din ji pêkanîna valahiyên vegêranê ye. Valahiyên di vegêranê de, dihêlin xwîner li ihtîmalên cuda bifikirin û bi vî awayî ew jî beşdarî diyaloga romanê bibin. Ji ber ku *Mîrname* sehne sehne hatiye avakirin, valahiyên vegêranê tê de peyda dibin. Bo nimûne di beşa Teymûr de, em pê dihisin ku Xanî ji mîr re nameyekê dinivîse (Dost, 2012: 22). Dûre demeke dirêj behsa wê nameyê nayê kirin. Di beşa Selaheddînê Sehhaf de berî ku Xanî bimire, di nefesa dawî de dipirse bê mîr name xwendiyê an na (r. 170), lê belê heta wê gavê em nizanin bê Xanî name ji mîr re şandiye an na. Di beşa Bengînê dergevan de em ji devê Bengîn dibihîzin ku berî mirina xwe bi rojekê Xanî name daye Bengîn da ku bigihîjîne mîr (r. 184). Heger li vir nivîskar ev tişt bi devê Bengîn bi xwîneran nedabûya zanîn wê valahiyeke vegêranê pêk hatibûya, lê ev derfeta han ji holê hatiye rakirin. Bûyerên bi vî rengî ne ev tenê ye. Dîsa em ji beşa Teymûr hîn dibin ku hinekan hibra Xanî diziye (r. 28). Ev yek derbarê mirina wî de di hişê xwîneran de hin ihtîmalan çêdike. Lê dûre di beşa Buhariyê şa'ir de eşkere dibe ku Buharî hibra Xanî diziye (r. 69).

Di vê mijarê de figurê herî sereke mirovê rûgirtî ye. Em di beşa wî de hîn dibin ku navê wî Yavuz e û Mîrza Sebriyê berdevkê mîr ew aniye Bazîdê da ku Xanî jehrî bike. Hîn di beşa ewil de bi awayekî ku wî gumanbar nîşan bide, nivîskar bala xwîneran dide mirovê rûgirtî. Tê payîn ku mirovê rûgirtî Xanî jehrî kiribe. Ji bilî gumanbariyên nîşandanê jî di beşa Mîrza Sebrî de, em dibin şahid ku mirovê rûgirtî zeyta çiraxa Xanî bi zeyteke din diguhere (r. 88). Herwiha Şîrîn û Xusrewa Nizamiyê Gencewî ya bi hibra jehrkirî nivîsandî datîne ba Selaheddînê Sehhaf da ku wê bide Xanî (r. 165). Ev her du bûyer ihtîmala ku Xanî ji hêla mirovê rûgirtî ve hatibe jehrdayîn xurt dikin; lê belê dûre di beşa mirovê rûgirtî de em ji devê wî dibin şahidê van gotinan:

Erê ez çûme ba wî [Xanî] û min zeyta çiraxa wî guherî. Erê min kitêba Şêrîn û Xusrew a Nizamî bi hibreke jehrînî nivîsî û li ba Selaheddînê sehhaf danî bi qesta ku çavên Xanî lê bikevin û bibe malê bixwîne û jehr roj bi roj têkelî xwîna wî bibe. Lê dîsa jî, elhemdulillah, ne min Xanî kuşt. (r. 203-4)

Mirovê rûgirtî ji dêvla zeyta bi jehr, ya bê jehr berdaye çiraxa Xanî û tevî ku Xanî diyar dike ku wê di vegera ji mizgeftê rahêle pirtûkê, ji bir dike û ranahêlê; yanî kesê ku Xanî kuştiye, Yavuz nîne. Bi vî awayî em dibînin ku nivîskar bi xwe hemû valahiyên vegêranê dadigire, ihtîmalên cuda têk dibe û pirdengiyê lawaz dike. Heger bi vê yekê bimaya dîsa jî baştir bû. Zira paşê ji nameya ku mîr dide Bengîn da ku teslîmî mele Ismaîl bike, em hîn dibin ku Xanî bi xwe jehr tev li hibra xwe kiriye. Ji ber ku name li ber baranê maye, hin gotinên wê jê çûne û tam nayê famkirin bê Xanî wisa kiriye, lê nivîsiye: "... Bila çu kes mirina min nexe stûyê kesekî din. Yê ku jehr daye min nas e ... Hibra min... jehr..." (r. 228). Dibe ku nivîskar bi vê nameya heşifi hewl dabe cihê gumanê di mirina Xanî de bihêle, lê gava ku nameyê dixwîne, şaşwaziya mele Ismaîl jî ihtîmala ku Xanî xwe kuştibe xurt dike. Lê belê Xanî bi xwe jî, di beşa Teymûrê Fasiq de sinyala rastiya meselê dabû; dema ku *Mem û Zîn* dinivîsand ji Teymûr re dibêje: "Ez mirina xwe dinivîsim" (r. 27). Remezan Alan jî balê dikişîne ser vê meseleyê û diyar dike ku ev final ji ber metirsiyên îroyîn diqewime û Xanî dibe

“Prometheus”ek ku li ber mirinê li siberoja miletê xwe difikire (2009: 172). Ev çend valahiyên giring bûn ku me behs kirin, lê belê gelek valahî hene di romanê de ku hemû jî yek bi yek ji hêla nivîskar bi xwe ve tèn dagirtin. Bi vê yekê asta pirwatatiyê daketiye û pirdengî qels bûye. Lê dîsa jî heta beşên ku girêk lê vedibin, valahiyên vegêranê li dar in û vekiribûneke demkî pirdengiyê bihêz dike.

2.2. Gotara lehengan di *Mîrnameyê de*

Niha em ê hinekî ji hêla analîza gotarê de li *Mîrnameyê* binerin bê ji her sê cureyên gotarê yên di binbeşa teorîk de behskirî kîjan tê de hene an kîjan tê de zal in. Beşa yekem a romanê ji hêla vegêrê gişzan anku vegêrê kesê sêyem tê vegêran. Ev şayesandin ne ji çavê tu lehengên romanê ye anku nakeve ber têgihîştin û şîûra tu lehengî. Li vir armanc ew e ku sehne bê amadekirin û agahdarî, ravekirin bê pêkanîn:

Xirecira xeyalên kesên ku wê sibeha barandar li dora gorê kombûbûn, bi bêdengiyê sezayî mirinê, mîna rûpoşa wî mêrê ku gor kolabû, hatibû nuxumandin. Lê di rûyê her kesî de xemgîniyê bê rûpoş bû. Hinekan rûyê xwe di kefên destên xwe de veşartibûn û hêsrên xwe bêyî ku kes hay jê hebe didane alî. (Dost, 2012: 11)

Weku ji vê paragrafê dixuye, kesê ku van tiştan dibîne û îdrak dike, kesekî jiderve ye, ev nerîn û teswîr jî teswîreke jiderve ye ku ev yek dikeve nav cureyê yekem ê gotarê. Li vir vegêr ne tenê teswîra derekî dike, lê herwiha teswîra derûna lehengan jî dike. Ji bilî vî awayê şayesandinê, diyalogên di navbera lehengan de jî di vê beşê de cih girtine ku ew jî dikevin nav cureyê duyem ê gotarê. Ji ber vê yekê tê dîtin ku ev beş bi mantiqeke monolojîk hatiye rexsandin.

Herweku em dizanin beşên din ên romanê ji hêla ez-vegêr anku vegêrê kesê yekem hatiye vegêran. Baxtîn *Ich-erzählungê* yanî ez-vegêrê di nav cureyê sêyem ê gotarê yê yek-alî de dihejmêre. Di vir de nivîskar gotara kesekî din ji bo armancên xwe bi kar tîne (Bahtin, 2004: 266). Di vê kontekstê de em dikarin bibêjin ku ji serî de du-dengî anku diyalojî heye di *Mîrnameyê de*. Lê divê neyê jibîrkirin ku ev cure gotar dikeve nav kategoriya gotara du-deng a pasîv. Ligel vê yekê di *Mîrnameyê de* gotara du-deng a aktîf jî peyda dibe. Lê belê, ne zêde xurt e.

Bo nimûne dema ku em li axaftina Hecî Zuhdiyê bazirgan dinerin em dibînin ku diyalojîkiyek tê de heye; hem polemîka aşkere tevdigire û hem jî polemîka nepen. Mîsal gava ku biryar dide ji ber gotinên wî yên derbarê Xanî û Şengê de giliyê Emerê kor li cem mîr bike û berdevkê mîr bi wî dide zanîn ku Emer li ba mîr delalî ye û giliyê wî neke wê çêtir be, Hecî Zuhdî wiha difikire:

Eger min zanîbûya ku mîr ewqasî ji Emerê kor hez dike, min ava rûyê xwe wisa bi erzanî nederijand. Lê heta niha jî ez nizanim mîr ji çiyê wî hez dikir? Deng! Welle dengbêj gelek in! Hema va ye Dostoyê Ormewî ew li pey xwe hiştiye. Cirr! Yên ji wî cirrxweştir hene! De nizanim welle! (Dost, 2012: 53)

Li vir muxetabek tune ye lê belê bersivên muhtemel ên muxetabekî tèn pêşbînîkirin û ji bo pûçkirina wan bersiv tèn dayîn. Bi vî awayê xwe, ne tîr be jî

monologeke ji nav xwe ve diyalojîkbûyî ye. Esasen gava ku Hecî Zuhdî nîqaş dike bê çima keça xwe nedaye Xanî, rengê diyalojîk ê monologê tîrtir dibe.

Ma yekî mîna wî dibe mêr ji keça tacirekî mîna min re! Diya şengê ku jina min a navîn bû, digot û dibiland ku Ehmed mêrekî qenc e! De li vê bêhişa han ha! Qenc e! Ma dê ji qenciya wî çî bigihîştê min ku min Şenga xwe bi jinitî bidayê? Qencî ew e ku di berikan de xuya bike. (r. 54)

Dûre tiştê ku Baxtîn jê re dibêje “para revê” anku rêya revê ji xwe re çêdike; dixwaze xwe di kiryara xwe de mafdar nîşan bide: “Ma wê mele Ehmed çî bida min! Berek kitêb! Yan şaşîk û cubbeyê xwe! Yan jî murekkebdankên xwe yên reş û gemarî!” (r. 57).

Herwiha hekîmê fille Zuhra jî ji ber ku ji dijmintiya Şêx Seyfeddîn aciz e, di vegêrana xwe de bi wî re dikeve polemîkê an jî tevî ku Şêx Seyfeddîn yekser ne muxetabê wî ye jî, ji der ve axaftina wî diyar dike:

Nezaniya xelqê sermiyanê wî yê herî mezin e. Lê ê min çî min û dijmintiya wî? Xelq çawa dixwaze wisa dike! Min rojekê tenê jî negote kesekî neçin ba Şêx Seyfeddîn. Hela ku bibêjim çend dîn û malxûlî li ser destên wî hatine kuştin kesek bawer nake. Di gel ku ez têkilî îşê wî nedibûm jî, her ji nexweşan re digot: - Zinhar hûn nerin ba wî ettarê fille ha! Derketina ji dîn e. (r. 139)

Baxtîn ji bo romana pirdeng dibêje her tecrûbe û her ramana karakterekî ji nav xwe de diyalojîkbûyî ye, tije polemîk e, ji bo îlhamên ji derî xwe vekirî ye; lê belê tu carî li ser objeya xwe tenê hûr nabe; her tim awirekê dide kesekî din (Bahtin, 2004: 81). Em dibînin karakterên *Mîrnameyê* jî her tim hesabê hinekî din dike, her tim awireke wan li “dîke” ye û pê re dikeve diyalog û pevçûnekê. Wek mînakeke vê yekê em ê herî dawî qismekî ji axaftina Selaheddînê Sehhaf bidin, yê ku ji ber tunebûna bikirên kitêban bixem e. Ji ber ku Selîmê nalbend cîranê Selaheddîn e û karê wî baş e, Selaheddîn xwe bi wî re dide ber hev:

Ez nizanîm çî hatiye serê xelqê! Tê bîra min berê pîrr baş bû! Hema di wextê bavê min de min bi destê xwe bi dehan kitab cild dikirin û difirotin. Qet nebûya rojê yek dihat û kaxez û zila ku ji bajarê Zencana welatê Eceman dihat û xame û qelemên herî baş pê saz dikirin, yan jî qûmdanke, yen murekkebdanek dikirî. Çawa bûya qûtê malê derdiket. Lê niha! Xwezî ez jî hema nalbendekî mîna Selîm bûma û şev û roj serê min li ber qûna mehîn û hesp û hêstiran bûya. Rojekê du rojan dê kepûya min fêrî bîna rîxê bibûya. Ma kî çî zane? Dibe ku bi min ji bîna hibrê pîrr xweştir bibe. Xwedê çêke û hew. (r. 163)

Em li vir dibînin ku Selaheddîn nikare awira xwe ji Selîm biqetîne û di bandora wî de nemîne, lê dûre ji xwe re li rêya revê digere: “Ez ne ku ji Selîmê nalbend diqehirim, lê hema nizanîm çima rizq wisa ye!” (r. 163). Gengaz e nimûneyên wisa

bên zêdekirin, lê ji bo armancên me hinde bes in.

Bi kurtasî di *Mîrnameyê* de her lehengek dibe vegêrê beşa xwe û li gor bawerî û fikra xwe derbarê mirov û bûyeran de şiroveyan dike, nirxan û mirovan didarizîne û bi vî awayî jî dibe bikerê vegêrana xwe ya subjektîf. Piraniya lehengan di vî warî de bi heman mafî û bi dengê xwe beşdarî diyaloga mezin a romanê dibin. Bi xêra ez-vegêrê dîtina wî bisînor, xêzekîtiya [linearity] çîrokê xera dibe û her lehengek ji perspektîva xwe de dibîne, bi ramanên xwe yên subjektîf pirlayeniya jiyane nîşan dide û yekdengiyê têk dibe. Di ber van yekan re em dibin şahidê wê serdemê û kêşvekêş û mîlmilaneyên di navbera aktorên serdemê de. Lewma tevî hin kêmasiyên ku me hejmartin, *Mîrname* taybetiyên pirdengiyê dihewîne.

ENCAM

Di vê xebatê de, di çarçoveya teoriya pirdengiyê ya Baxtîn de, *Mîrnameya* Jan Dost hat hilsengandin û analîz kirin. Hat dîtin ku di *Mîrnameyê* de pirvegêriyê alîkariya pêkhatina pirdengiyê kiriye. Her lehengek ji hêla xwe de bûyeran vedigêre û ligel cihan û gotara xwe beşdarî romanê dibe. Leheng di hişên xwe de û di diyalogan de, bi awayekî diyalojîk bi lehengên din re dikevin niqaş û polemîkan û nikarin xwe ji karîgeriya wan rizgar bikin. Leheng, bi derbirinên cuda li ser heman bûyerê an kesî, dihêlin yekwatayî û yeklayanî ji nav biçê û bi vî awayî dibin bikerê vegêrana xwe ya subjektîf. Bi van aliyên xwe *Mîrname* taybetiyên pirdengiyê digire nava xwe, lê belê tiştên ku pirdengiyê lawaz dikin jî hene tê de. Bo nimûne zimanê lehengan ê helbestî û bibelexat, yek ji wan hêmanan e ku pirdengî lawaz kiriye. Dîsa dagirtina valahiyên vegêranê jî, vekirîbûna metnê lawaz kiriye ku ev yek diyaloga xwîner bi romanê re kêmkirî dibe.

ÇAVKANÎ

ALAN, Remezan (2009), *Bendname*, Stenbol: Avesta.

ALAPATT, Nisha Francis (2002), *Polyphony and Fiction: A Reading of James Joyce's Ulysses*, Kottayam: Mahatma Gandhi University, English Literature School of Letters, (Teza Doktorayê ya neçapkirî).

BAHTÎN, Mihail Mihailoviç (2004), *Dostoyevski Poetikasının Sorunları*, (wer. Cem Soydemir), İstanbul: Metis.

BAKHTIN, Mikhail Mikhailovich (1999,) *Speech Genres and Other Late Essays*, Austin: University Of Texas.

BOOTH, Wayne C. (2012), *Kurmacanın Retoriği*, (wer. Bülent O. Doğan), İstanbul: Metis.

BRANDIST, Graig (2011), *Bahtin ve Çevresi*, (wer. Cem Soydemir), Ankara: Doğu Batı.

DOST, Jan (2008), *Mîrname*, Stenbol: Avesta.

LODGE, David (1990), *After Bakhtin*, London and New York: Routledge.

- MORRIS**, Pam (1994), *The Bakhtin Reader: Selected Writings of Bakhtin, Medvedev and Voloshinov*, London: Arnold.
- PETKOVA**, Sonya (2005, Spring) “Mikhail Bakhtin: A Justification of Literature”, *Stanford’s Student Journal of Russian, East European, and Eurasian Studies*, Vol. 1: 99-110.
- PEURANEN**, Errki (1998) “Bakhtin: Soft and Hard”, *Dialogues on Bakhtin: Interdisciplinary Readings*, (ed. Mika L  htenm  ki   Hannele Dufva), Jyv  skyl  : University of Jyv  skyl  , Centre for Applied Language Studies, r. 28-35.
- VICE**, Sue (1997), *Introducing Bakhtin*, Manchester and New York: Manchester University Press.